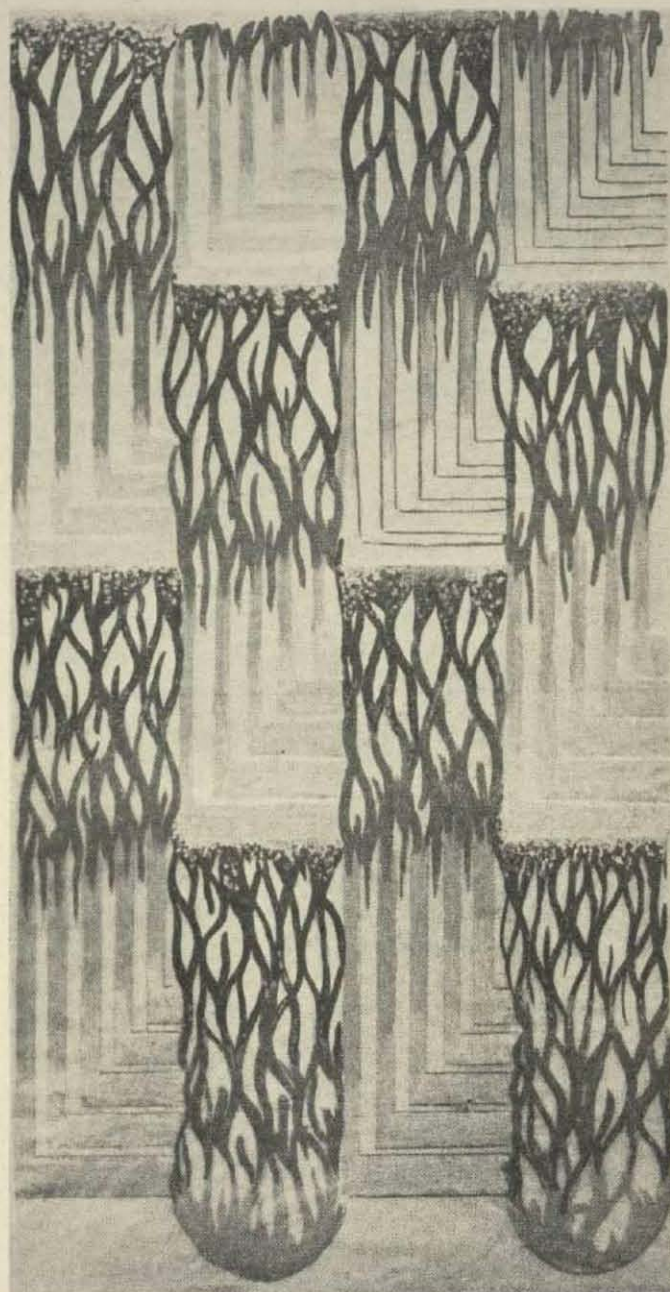

Մ. ԲԵԼՈՒՅԱՆ

ԺԱՆԵԿԱԶԱՐԴ ԿԱՆԱՑԻ ՀԱՆԴԵՐՁԻ ՀԱՄԱՐ

ՔՐՈՆԻԿ

Ռուբեն Մամուլեան — Մելգոն Քեպապեան — Գերապաշտո Գեորգ Թէրզիպաշեանի «Ֆիլոսոփի» — Պ. Ս. Կուրաիկեան և արևելեան գրականութիւնները — Դուրեան Պատրիարքի յօրեղեանը :

Մամուլեան և Քեպապեան, որ այս վերջին տարիներուն յայտնուեցան իբր արուեստագիտական մեծ առաջնորդներ, ամենէն սրտայնդիչ երևոյթներն են որ մեր մտաւոր կեանքի հորիզոնը լուսավառած ըլլան :

Ռուբեն Մամուլեան երիտասարդ Հայ մըն է որ հաղուսողէպ արտաբնական գեղարուեստական աշխարհի բարձրագոյն գիրքերուն հա-

ՌՈՒԲԵՆ ՄԱՄՈՒԼԵԱՆ

սա : Լոնտոն՝ իբր բեմադրիչ՝ յաջող սկզբնաւորութիւն մ'ըրած, Ամերիկա՝ Բոսթոնի թատրոնին մէջ ուշադրութիւն գրաւած ու մեծ գովեստներու արժանացած, Նիւ Եորքի Կայլոս գեղարուեստական թատրոնին մէջ է որ անցեալ տարի սեմաօրթներու կեանքէն առնուած «Փօրկի» խաղին հանձարեղ բեմադրութեամբ այլ

ճիւղին մեծագոյն արուեստագէտներուն շարքը զատուեցաւ, բողոքատութեան դրուելով խաղացումքի ու բեմագրութեան արուեստը Վախթանգեանի գործակցութեամբ վերանորոգող տիկերահաշակ Սթանիսլաւսկին հետ և դրուատուելով նոյն արուեստի մէկ ուրիշ հրահայ վարպետին գերման Մաքս Բէյնհարտին կողմէ : Նիւ Եորքի ֆուրլայք Էնս Լէմփլայք թերթը կը գրէր՝ «Փօրկին հրաշալի անակնկալ մը կ'աւ մեզի համար : Մեր առջեւ կը ներկայանար տուած մը որ այնպէս ներդաշնակուած էր ինչպէս ոչ մէկ խաղի մէջ տեսած ենք այն օրէն ի վեր ուր Սթանիսլաւսկի մեզի ցոյց տուաւ Թօլթօյի «Ֆէօտօր Եօլանովիչ թագաւոր»ը : Փօրկին «Բիթմ»ի վարպետ գեղարուեստական, անասելի կատարելութեան և ժողովրդական կեանքի երևոյթներու նուրբ բմրոնման զապանիքը Ռուբեն Մամուլեանի մէջ է...»

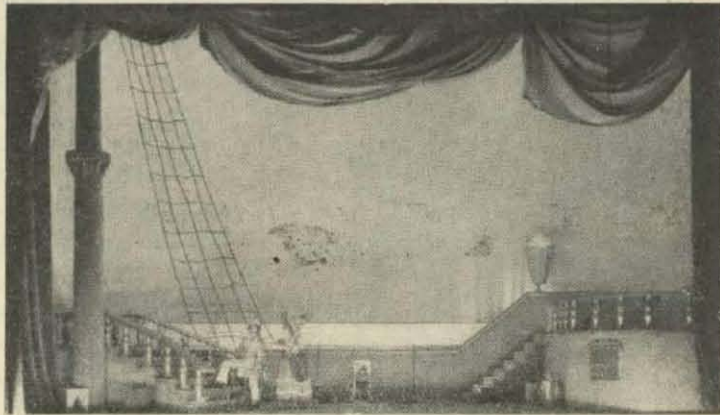
Նիւ Եորք Ուրլայք կը գրէր. «Փօրկի բեմագրութիւնը ամերիկեան թատրոնի այս տարեւորման լուսաւոյն նուաճումն է : Արուեստը, քմայքը, ազնուութիւնը, որոնցմով առգործուած էր անոր բեմագրութիւնը Կայլոս թատրոնին մէջ, այդ երեկոյթը դարձուցին նոր զգայութիւններով բեցուն, արտակարգօրէն չափեկան և բարձրօրէն, սքանչելիօրէն գեղեցիկ : Իմ թատերական քննադատի տասերկու ասարուան ընթացքին տեսած բոլոր ներկայացումներուն մէջ, ևս զեւ չեմ հանդիպած ամերիկեան բեմի վրայ այսպիսի հնարամիտ ու բոցալիտ բեմագրութեան :... «Թատրոնական փայլուն զօրավար»ին աշխատանքը Փօրկին մէջ սկիզբէն մինչև վերջը դուրս կը ցատէ...» :

Թիէթր Ուրբա Մընթլին կը գրէր. «Կայլոս թատրոնի ընտրութիւնը յանձին Փօրկի բեմասօր երիտասարդ սուսահայ Ռուբեն Մամուլեանի, որ աշխատած է Մոսկուայի Գեղարուեստական թատրոնի սքիւտիօին մէջ, Կայլոսին համար բարեբաւարիկ գիւտ մըն է և կը խոս-

տանայ արդիւնաւոր բլլալ մեր ամբողջ թաւ-
րոնին համար: ... Մամուլեան ի յայտ եկաւ
իրը վիրքիւղ նորամոյժ: Փեղեցիկ կերպով
օգտագործելով սեամբութեան հոգեւոր երգե-
լը, անիկա արտայայտեց անոնց երաժշտական
զգայնութիւնը՝ ոչ միայն լսողութեամբ, այլ
և խմբաւորումներու այնպիսի ներդաշնակ զա-
տաւորմամբ, որ անոնք տէֆօրապիսեաներու մէկ
անբաժան մասը կը թուէին և սենէին այնպիսի
ճկուն, կշտաւոր զեղեցկութիւն, որպիսին շատ
հազուադիւր է թատրոնի մէջ. Պ. Մամուլեան
լիակատար տոմսին հասաւ իր խմբական տե-
սարաններով: Առաջին արարի երբորդ տեսա-
բանը երեք վերջին տարիներու բնթացքին

նախ յետոյ Փօրկիի բեմադրութեան, ևս խոյն
ուժգնորէն խորհուրդ տուի իմ բոլոր զերաւան-
ներուս որ տեսնեն դայն: Անոնք ամենքն ալ
հրապուրուեցան ինչպէս ևս հրապուրուած էի:
Եւ կը ցանկայի Փօրկին տեսնել կրկին ու
կրկին: Կ'առաջարկէի այդ խումբը զբիւլ մեծ
պառլամէնտի Պերլին, Վիէննա ու Եւրոպայի
բոլոր մեծ մայրաքաղաքները»:

Այս և նմանօրինակ ներբողալից արտա-
յայտութիւնները արտաապկով Փարիզի ուս-
սերէն վերջին Լուրեր թերթին մէջ, իշխան
Վալթօնաքի կը փառաբանէր Ռուբին Մամուլ-
եանի յաջողութիւնը իրր ուսուսական արուեստի
յազթանակ մը... արդարեւ, Մոսկուայի գեղ-

Ռուբին Մամուլեանի մէջ ներկայացուած խաղէ մը տեսարան մը
բեմադրութիւն Ռ. ՄԱՄՈՒԼԵԱՆԻ

տրուած բոլոր ներկայացումներուն ամենէն
երկարականացնող տեսարանն է»: Սփրինկ-
ֆիլտի Խլինիկ Սրնը կը գրէր. «Ամենաազե-
ցուցիչ, գիւթիչ ու յուզիչ բեմադրութիւնը որ
երբէք տեսնուած բլլայ Ամերիկայի մէջ»: Պոս-
քըն Թրանսֆրիքը՝ «Այս խաղը ամբողջապէս
լեցուն է խմբատով, հնչիւններով և շարժում-
ներով... գարմանալի ուժեղ խաղ, գեղեցկու-
թեամբ լի, և այնպիսի տարօրինակէս յամա-
կշտութեամբ մը-բարախոյ, որ կարծես թէ ձեր
սրան հետ կը բարախէ»:

Իսկ Մաքս Բեյնարտը, որ Ամերիկա
գտնուելով տեսած էր այդ ներկայացումը, կը
գրէր Նիւ Եորք Ուրլուի մէջ՝ «Կայա թատրո-
նի Փօրկիի բեմադրութիւնը այն կարգի բեմա-
դրութիւններէն է որ իմ մէջս կը յարուցանեն
թատրոնական մեծ զգայութիւններ: Ծանօթա-

արուեստական միջավայրին մէջ կազմուած է
Մամուլեան, բայց Հայ է՝ ինչպէս Հայ էր
Վախթանգեանը, Սթանիսլաուսի զերաւանա-
պիսին ստեղծած թատրոնին մեծանուն բեմա-
դրիչը, որուն աշակերան է Մամուլեան: Իր
տաղանդին կազմաւորիչ միջավայրը ռուսական
է եղած, միջավայրն ուր այդ տաղանդը իր
անձնական բնաշրջման կատարը կը բարձրա-
նայ՝ ամերիկեան է, բայց ինքն իսկ ապանդը՝
մեր ցեղէն բղխած է, և մեր իրաւունքն է մեր
ցեղին վերագրել տղիւրը մտաւոր ուժին որ
կը յայտնուի այդ երիտասարդին մէջ որ արդէն
իր Հայ բլլալը ամենուն կը յայտարարէ որդա-
պէս:

Անցեալ աշնան ու այս ձմեռ, Մամուլեան
երկու նոր խաղի բեմադրութեամբ նոր գաղնի-
ներ փաստեցեցաւ: Մին Աննամիթիւնը և եւս-

քէն քաղուած թատերգութիւն մըն էր, Կոնֆալ, որ ներկայացուեցաւ նիւ Եսթֆի Աամ Հարբիւ թատրոնին մէջ: Թերթերը նոյնքան մեծ գովեստներով դնահատած են բեմադրիչը սրբան գլխաւոր դերակատարուհին որ ամերիկեան բեմի աստղերէն մին է: Երեցած բազմաթիւ յօդուածներէն յիշենք մէկ քանիէն հաստատուներ: Նիւ Եսթֆ Հէրլլուր կը գրէր. «Պրոտուէլի վրայ նոր միջնորդութիւն մը կը տիրէ, և այդ միջնորդութիւնը սակեց Երկի իրիկուն Ռուբէն Մամուլեան Փօնկալ խաղի հրաշալի բեմադրութեամբ: Օր. 2. Մենկէնը կը կատարէ աննամի՛ զգալի աղջկան դերը, և բեմադրիչ Մամուլեանը անոր փառքին՝ հաւատար չափով՝ ինք ալ

ճիշտ ինչպէս Արեւելքը կ'երեւակայեն թատրոնի բոլոր գիտակիցները: Իր ամբողջութեան մէջ Փօնկալը կը ներկայացնէ Երեւելի բեմադրութիւն, որուն վիճակուած է յաղթանակել ամբողջ Պրոտուէլի մէջ...»: Ուրլլու. — «Փօնկալ, ասիկա մոպական բեմադրութիւն մըն է Ռուբէն Մամուլեանի, որ բրինձի արտերէն բարձրացող ահեղի ստուերներէն, սրինդի քնքուշ մեղեդիներէն և թմբուկի խրոխտ ձայներէն կը սակեցէ խիստական համանուագ մը...»: Մօրնիկ Թելեկրաֆ. — «Փօնկալը մեղ կը սախլէ խոստովանիլ որ Օրիորդ Մենկէնը խաղացուածքը և Ռուբէն Մամուլեանի բեմադրութիւնը ամէն գովեստէ բարձր են...»:

«Փօրկի»-էն տեսարան մը
Բեմադրութիւն Ռ. ՄԱՄՈՒԼԵԱՆԻ

կը տիրանայ: Առաջին տեսարանը կը ներկայացնէ շուկայ, որուն ձախ կողմը կը գտնուի մեհեան մը, աջ կողմը փաթրիկ «պապար», խի խորքը՝ գանազան առարկաներ և այլ և այլ սուղորթեամբ քաղող հնգկաշինացի ցեղերու տիպեր: Եւ այս բոլորը բեմադրուած է այն նոյն ճշգրտութեամբ, զօրութեամբ ու համոզիչ լեզուով զոր Պ. Մամուլեան արդէն ի յայտ բերաւ Փօրկիին մէջ...»: Նիւ Եսթֆ Փէյլիըր փօր Փիլի կը գրէր. «Փօնկալը այն հանձարեղ բեմադրութիւններէն մէկն է, որոնց համար կ'ազդեմ թատրոնի սերահարները: Ան, երկուք ալ կէս ժամ, մոպական կապերու վրայ՝ կը փոխադրէ հանդիսականները գէպի երեւակայական աշխարհը և ցոյց կուտայ այդ աշխարհը աւելի իրական քան նոյն ինքն կէտնքը: Ռուբէն Մամուլեանի բեմադրութիւնը Հնգկաշինատանի կէտնքը կը վերատեսչէ հրաշալի կերպով:

Թերթերէն շատերը նկատել կուտան թէ այդ խաղը ինքնին անարժէք է, և թէ ան իր գոտած մեծ յաջողութիւնը կը պարտի Մամուլեանի բեմադրութեան և Օր. Մենկէնի գերասանական տաղանդին:

Փօնկալէն յետոյ, Մամուլեան բեմադրեր է Կայրա թատրոնին մէջ անգլիացի հեղինակի մը մէկ թատերգութիւնը, Թեւեր Եւրոպայի վրայ, որ ընդհանուրին կարծիքով, կը գրէ բարեկամ մը Ամերիկայէն, աւելի ևս խոր տպաւորութիւն գործած է քան իր նախորդ բեմադրութիւնները: Պ. Միլիքօֆի թերթին մէջ իշխան Վալքոնսքի կը գրէ. «Ռուսահայ բեմադրիչ Ռուբէն Մամուլեանի փառքը կ'աճի, և այս գարնան ան կը հրաւիրուի Անգլիա: Անոր անունը մասնաւորապէս հռչակուեցաւ Փօրկի թատերախաղի բեմադրութեամբ... Անգլիոյ թատրոնական յաւաքին իմփոէգարիօն՝ Քոքսան որոշած է

Լոնտոնի մէջ ներկայացնել այդ խաղը Մամուլ-
եանի բեմադրութեամբ. նոյն իմփուէգարիօն
մտադիր է Մամուլեանին յանձնել Անգլիական
Քոֆէթ թատերգութեան բեմադրութիւնը,
յայտնի գերասանուհի Հէլէն Նէյթի մասնակցու-
թեամբ... Ամերիկեան մամուլը «մոգական»
բառով կը բնորոշէ Մամուլեանի բեմադրական
ձիրքը: Ան արդէն հրաւիրուած է Հոլիվուտ
(սինէմայի բեմադրութեան համար): Բայց
ամենաուժեղ տպաւորութիւնը գործեց անոր
վերջին բեմադրութիւնը Կայլա թատրո-
նին մէջ «Թեքեր Եւրոպայի վրայ» անգլիական
թատերգութեան համար. այդ խաղին մէջ
միայն այդ մարդոց գերեր կան, և ամբողջ
գործողութիւնը կը կատարուի նախաբարի մը
գրասենեակին մէջ. չնայելով խաղին բեմական
այսբան պարզ հանգամանքին, քննադատները
կը գտնեն որ այդ բեմադրութիւնը Փօրկիինը
գրեթէ գերազանցած է: Իսկապէս այս խաղի
բեմադրութիւնն էր որ մղեց Լոնտոնեան տնո-
րէնը հրաւիրել Մամուլեանը, ու մեղի կը մնայ
ուրախանալ որ յանձին Մամուլեանի ուսանական
արուեստի ոգին կը պարզէ «իր թեքեր Եւրո-
պայի վրայ»:

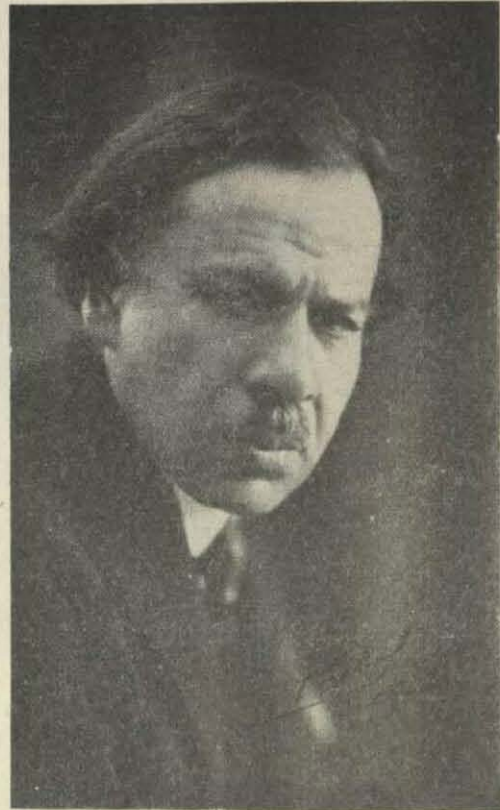
Մեղի համար, մեր ցեղին գեղարուեստա-
կան հինաւորաց կորուզն է որ, ուսանական դպրո-
ցին մէջ կազմուած, և այժմ անհատական
տաղանդի մը ինքնամուգ դարգացման մէջ
ծաղկող, կը պարզէ իր թեքերը թատերական
բեմադրութեան նոր ու նուրբ արուեստին մէջ:
Վերջին պահուն կ'իմանանք որ Մամուլեան,
Ամերիկայի մէջ ունեցած աշխատանքներով
բռնուած, չէ կրցիր զարնան Լոնտոն գալու.
հրաւէրն ընդունիլ, բայց իր բեմադրութեամբ.
Փօրկիին ներկայացուեր է Լոնտոնի մէջ և ունե-
ցեր է ահագին յաջողութիւն:

* * *

Մեկըն Բէյպուզեան, որուն կը պարտինք
Անահիտի կողքին և տաւջին երեսին գմայելի
դարգանկութիւնը և որմէ կը հրաաւարակենք այս
թիւին մէջ Փարուրը խորհրդանշող համադրա-
կան հմայիչ էջ մը, աշուրիս միջագոյնին
համբաւի մը չէ տիրացած դեռ, բայց տաղանդը
զոր ան ի յայտ կը բերէ իր ճիւղին մէջ, ինձի
կը թուի նոյնքան ինքնատիպ ու բարձր:

Ակն ծնած ու պատանի հասակին մէջ Պուլիս
եկած այս Հայը եւրոպական միջավայրի մը,
մեծ գնորտի մը մէջ չէ որ կազմուած է, եւրո-

պական ու է լեզու չի գիտեր. ինչ որ ունի՝
գրեթէ ամբողջապէս իրն է և իր ցեղինը:
Անձնական ցայտուն խառնուածքով մ'օժ-
տուած, ունենալով իր ուրոյն տեսլիւ ու ճա-
շակը, անիկայ ինքնօգնութեամբ, արեւելեան ու
արեմտեան վարպետներուն մէջէն իր նախա-
սիրածներուն գործերն ուսումնասիրելով, կադ-
մեր է իր նուրբ ու յանդուգն գծադրութեան

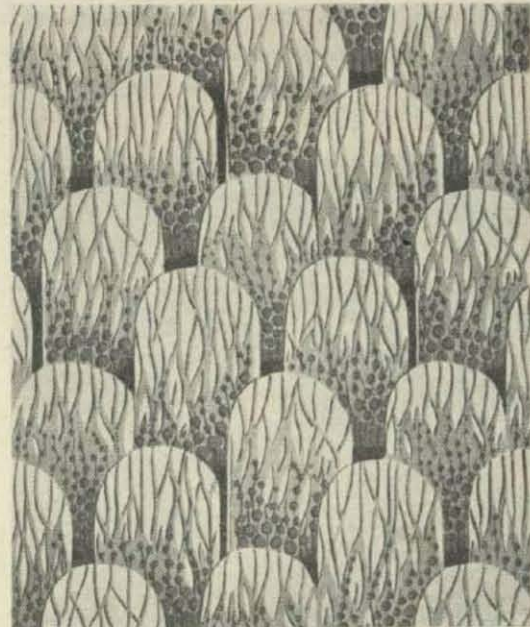
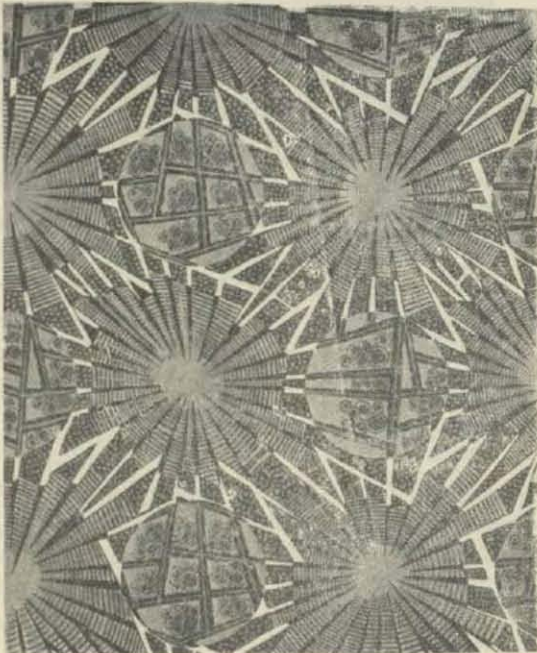

Մեկըն Բէյպուզեան

գործիքը, և սկսեր է նախ, յաջորդ և շարունա-
կող Արեւելի հոյակապ դարգանկարիչներուն
որոնց մէջ Հայերը դարեւրէ ի վեր առաջնակարգ
ու ինքնայատուկ տեղ մը կը բռնեն, պատի
թղթերու, կերպասներու, ժանեակներու հա-
մար քմածին դարգական գծադրութիւններ յօ-
րինելով, որ իրեն համար եղեր են թէ՛ գեղ-
արուեստական ստեղծագործութեան ստիժ և
թէ՛ ապրուստ ապահովելու միջոց: Փարիզ գա-
լէն ի վեր ևս, ան Ֆրանսական ստանկու հա-
մար նոյնօրինակ դարգանկարչական գործեր
արտադրելով է գլխաւորապէս որ իր կեանքը
կը վաստակի, և այդ կարգի արտադրութեանց
մէջ (որոնցմէ քանի մը նմուշ կը վերաբառ-

գրենք մեր այս թիւով) կան դժաշխելի էջեր: Բայց Քեպապճեան իր առաջնորդին լիակատար արտաբանութիւնը տուաւ այն խորհրդանշանական նկարներու և դժադրութեանց շարքին մէջ զոր արտադրեց ինչ ինչ գրքեր պատկերազարդելու կամ իր իսկ բնութեան ու կեանքի տեսիլը թարգմանելու համար: Նշան Պէշիկթաշեանի Սիդոնիա քնարերգական վէպին և Թէոդիկի վերջին Տարեգիրքին համար իր յօրինած դժադրութեանց մէջ ան ինքզինքը յայտնեց մինամենէն հօրը, խոր ու ինքնազբօյմ արուեստագէտներէն որ մեր մէջ երեւած ըլլան:

Ինչ հատոր մը: Քեպապճեան, խորապէս ու բնականօրէն արդիական ու խորհրդապաշտ, կականապէս բանաստեղծ խտնուածք, անսպասու աղետական բժաշքով մը հարուստ ստեղծագործ միտք, իր ժամանակին ոգւով առգործուած բայց է՛ն առաջ իր անձնական տեսիլէն ու ճաշակէն տիրապետուած, գիտէ տարօրինակին հրապրելը առ իր գործերուն՝ առանց արտասոցին ու աղեղին մէջ դրօշակելու, յանդուգնին ու նորին մէջ ներգաշնակութիւն և յուզիչ գեղեցկութիւն գնել, ներկայ ճարտարարուեստական բարդ ու տենդոտ կեանքի երեւոյթներուն

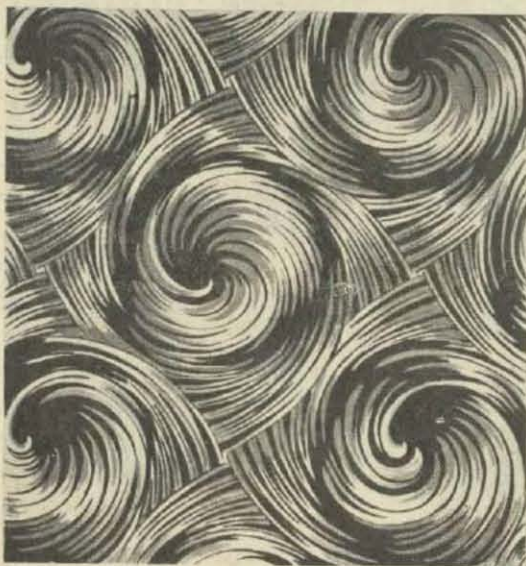
Հիւսուածոյ կերպարի համար

Մ. Քէպապճեանի

Մենք ունէինք արդէն, այստեղ, Ռաֆայէլ Շիշմանեանը, որ ինքն ալ Ակնեցի, զարդանկարչութեան արուեստի մէջ չնորհալի ու նուրբ առաջնորդ մը ի յայտ կը բերէ տարիներէ ի վեր: ան բնորոշանապէս արեւելեան ու մասնաւորապէս հայկական հին զարդարուեստի աւանդութիւններէն ներշնչուելով, դանձիւ վերանորոգելով ու անոնցմէ անձնական ստեղծագործութիւններ հանելով է որ արտադրած է իր փափուկ գործերը որ գրքերու, թերթերու կողքերը, տարեգիրքերու էջերը կը պնեն ու որոնցմով նկարապարզուած է ամբողջ Փրանսե-

խառնել անցեալի կեանքէն ու արուեստէն յիշատակներ, ու իր գործերը ունին նոյն ստեն ցնորական, երազային, մտացածին խորհրդաւորութիւն ու մարդկային շնչաւ, կեանքի տաք բարակում, որով և այն գործերէն են որ, ինչքան ալ քաղաքակրթութեան մէջ որոշ բաղին հարապատ ծնունդ ըլլան, սահմանուած են մշտապէս կենդանի, թելադրիչ ու հրապուրիչ մնալու: Քիչ գործ գիտեմ այնքան վրդովիչ ու խոր գեղեցկութեամբ համարուած, այնքան յղացման մէջ ինքնատիպ ու գործադրութեան մէջ հօրը ու կոտորեալ, որքան Սիդոնիայի

դժադրութիւններէն ոմանք, թէպէտ զոմբանանկարք, թուրք- Հայաստանի աստեղագիտական իրաւամբ խորհրդանկարք, Կիւմ և Արտեմս ու Վիշա տեսիլները որ ուարճեցի վերջին թիւին մէջ երեցան և հրաշալի Գարունը սրուն արտատպումը կուտանք Անտիտի տա թիւով: Ոչ միայն Հայոց, այլ միջազգային, եւրոպական արուեստագիտական աշխարհին մէջ Քէպլերով՝ անհայտի գործերով՝ արդէն իսկ տապանակարդ տեղ մը գրաւելու պիտի յաջողի, երբ իր աչք գործերը ծանօթ գաւնան եւրոպական գեղարուեստակերպ հասարակութեան: Համոզուած եմ որ եթէ լեզուապէտ աշխատակից մը իրեն օգնէր (քանի որ զժողովարար եւրոպական լեզու մը չի գիտեր), ահ հոյակապօրէն ու հարապատօրէն պիտի յաջողէր պատկերադարձել իտալար Փօր, Պօտլերի ու Վիլիէ ար Լիլ

Հիւստւածոյ կերպասի համար
Ս. Քէ. Պ. Ա. Պ. Տ. Ա. Ն.

Ատանի պէս հեղինակներ, ու Ֆրանչիսկ Ս. Անտոնի փորձութիւնը: Բայց արդէն իսկ իր ցարդ արտադրած խորհրդանկարքն զժողովութեանց հաւաքածուն, արդօնի մը մէջ համախմբուած, Ֆրանսիային յատկապէսով մը, Փարիզի գեղարուեստական բարձրագոյն միջավայրերուն մէջ սրանչափով յոռաջ պիտի բերէր: Երանի՜ թէ գանուէր գեղարուեստակերպ Հայ մը որ զիւրութիւնը տար աչք ալովին հրատարակման:

Այս միջոցին Քէպլերովեան զբաղած է

պտարտաւելով նկարադարձութիւնը Պ. Թորոս Արտեմի Անտիտի լեզուապէտ ու հեղինակներէն ներքինում պատմութեան հաւաքածուն մը: Աւելի մաղթեմ որ օր մը իրմէ նկարադարձումը Քէպլեր մը և ինքնով մը ունենանք, որովհետեւ կ'երեւակայեմ ինչպիսի խորաթափանց հասկացողութեամբ և ինքնատիպ մեկնութեամբ պիտի կարենար նկարադարձ արուեստով վերարտադրել Արեւելի մաքէն ու սրաւն լոյսած աչք երկու անթաւան լուրատաւաններուն ներքին հրապարակ:

Այս յարգանքի արժանի միայն մը՝ զոր կորանցողիք վերջերս, Գերապաճառ Գեորգ Թէրզիպաշեանն էր, որ անհետացաւ առանց բոտ արժանույն գնահատուած ըլլալու մեր ժողովուրդէն: Ֆրանչիսկ մեծ բանաստեղծին նուիրած իր ստուար ուսումնասիրութեան առաջին հատորին ընթերցմամբ է որ ես ինքս յայտնութիւնն ունեցայ աչք բարձր իմացականութեան, որ միջազգային գաւառական մատենագրութեան ու մասնաւորապէս արեւելեան գրականութեանց մեր մէջ ամենէն յուրճ ու ներքին ծանօթութիւն ունեցող սակաւաթիւներէն մին կը ներկայանար հոն և քերթողական արուեստի գերագոյն գեղեցկութեանց ամենէն նուրբ բնութիւններէն, ամենէն ջերմեւանդ սիրողներէն և ամենէն վարպետ մեկնողներէն մին: Այդ բազմահմուտ զբաղեալ վախճանեցաւ առանց իր մեծարժէք գործին պարտադրած յիստիկ զբաւառիքը հնչեցնող մէկ իսկ յօդուած մեր մամուլին մէջ երեւալու: Ես ինքս, մտադիր ըլլալով հանգերձ ընդարձակ յօդուած մը նուիրել աչք զբաղին, անցեալ տարուան գրական շարժման մասին ընդհանուր տեսութեան մը մէջ զոր Ապագայ հրատարակեց՝ քանի մը տպով միայն կրցած էի յայտնել աչք գործէն կրած խոր տպաւորութեան, և աչք քանի մը տպերուն մէջ ալ զբաղ էի վերապահումներ՝ աչք երկաթիւնութեան շափաղանց լայն բնութեան յատկապէսով ու լեզուներու մէջ մերթ շափաղանց յամենալու նկատմամբ: Այդ վերապահումները, (որոնց վրայ կարելի է նաեւ աւելցնել ճոխ ու նուրբ ոճին երբեմն ճոռմութեան կամ աւելորդարանութեան մէջ մոլորելը, մաքուր ու ճշգրիտ աշխարհարարին մերթ քիչ մը շատ զբաւարած և գաւնալը, ինչպէս և ինչ ինչ կարծիքներու և բացատրութեանց վիճելիութեան

թիւնը կամ տարօրինակութիւնը), անհիմն չեն. բայց մարդ պարտաւոր է ատենք նկատել իրր երկրորդական կարեւորութիւն ունեցող քիւմեր՝ գործին մէջ յորդող, անոր մէջ տիրական հանդիսացող ատաճակարգ յատկութեանց ի տես:

Մենք Հայերս, թէև գարեբաւ մշտական չման մէջ եղած ենք Պարսիկներու, Արաբներու և Թուրքերու հետ, անոնց գրականութեան շատ քիչ բան գիտենք: Մեր այս ազիտութիւնը կրնայ չափով մը չքմեղանայ միմիայն սա իրողութեամբ՝ որ Պարսիկները, Արաբները և

ԳԵՐ. ԳԵՈՐԳ ԹԷՐԶԻՊԱՆԵԱՆ

Թուրքերը մեր գրականութեան մասին ա՛յլ աւելի քիչ բան գիտեն, — չրեկու համար թէ ոչինչ գիտեն: Յաւալի և նոյն իսկ ամօթալի է ասկայն խորհիլ որ ցարդ սեկ թարգմանութիւն չունինք մարդկային մտածման վեհ յիշատակարանի մը ինչպէս է Զեհա-Ալիստան, ոչ ալ ճեղայեատին Րուսիի համաստեւածեան խորախոհ վսեմ բանաստեղծութեան, ոչ ալ պարսիկ խորհրդապաշտ միւս մեծ քերթողներուն կամ արար հոյակապ քնարերգականներուն: Անահիտի առաջին չըջանին մէջ, արեւելեան գրականութեանց գրեթէ բոլորովին անծանօթ բլրանուս ողբաչի երեսփէին վրայ ուշադրութիւն հրաւիրած էի, և արեւելեան լեզուներու և մատենագրութեանց

տեղեակ ազդակիցներու կոչ ուղած էի այդ պակասը լրացնելու համար ջանք մ'ընել. այդ կոչս ապարդիւն չեղաւ, Գառնիկ Ֆնտղեան առաւ Սոյեամի թարգմանութիւն մը՝ դեղեցիկ ուսումնասիրութեամբ մը, Տօբթ. Թիր-հաքեան հրատարակեց Շահ Նամէկի քանի մը գրուածներու հմտալից թարգմանութիւն մը, ու քիչ յետոյ ի յոյս ընծայեց նաև ամբողջական թարգմանութիւնը Մաատիի Կոյնսաանին, Մեսրոպ վրդ. Մաքսուտեան առաւ թարգմանութիւններ Հաֆրէ, Մաատի և այլ պարսիկ բանաստեղծներէ. ևս ինքս Թուրք բանաստեղծութեան վրայ զազաւար մը տալու համար Անահիտի ընթերցողներուն, Թուրքերէն չգիտնարով՝ Anthologie de l'amour turc Փրանսերէն հաւաքածունէն օգտուեցայ և հաւանաբար էջեր թարգմանելով հրատարակեցի (և է՛ն աղուսը կտորներն այդ հաւաքածուն մէջ Ֆիդուլլիններն էին նորէն): Ի՞նչքան քիչ է ասկայն այս բոլորը՝ այդ ուղղութեամբ կատարուելիք գործին մօտ. և անկից ի վեր, գրեթէ ոչինչ (բայ ի Պ. Միրզայեանցի պարսիկ այլ և այլ բանաստեղծներէ կտորներու թարգմանութեանց հատարիկէն զոր հրատարակեց Թաւրիզի մէջ Է. Պ. Լեւոն Մեհրապի Սոյեամի երկրորդ թարգմանութեան մը փորձէն), մինչև որ Թէրզի-պաշեան իր մազիտարական երկասիրութեան առաջին հատար մէջնեղ նեւեց:

Այդ հատարին վրայ մանրամասնօրէն չեմ գրեր հոս, որովհետև Անահիտի ամբողջ թիւ մը պէտք պիտի բլլար լեցնել եթէ մարդ ուղէր գայն վերլուծել, անոր թելադրած խորհրդածութիւնները լիովին բանաձեւել: Աւելորդ ալ է թերեւս հեղինակն արդէն բաժնէ, յատկօրէն, նրբօրէն, խզմաօրէն, և ամենէն բազմակողմանի ու հմուտ կերպով, ինչ որ պէտք էր բնի այդ ընդարձակ, հզօր ու խորին մտածող-բանաստեղծին կեանքին ու նկարագրին ինչպէս և գործին էական գծերուն վրայ: Պէտք է մեր բոլոր գեղատէրերն ունենան այդ հատարն ու կարդան: Մեզի անունով միայն — ու քանի մը վիշտներով — ծանօթ այդ բանաստեղծը քերթողական մեծ անճաւարութեան մը երեսփէին տակ յայտնուած ու մեկնաբանուած պիտի գտնեն հոս: Թէրզիպաշեան մանրամասնօրէն վերլուծած է ժամանակը, միջավայրը ու բանաստեղծն ապրած է, ազդեցութիւնները զոր կրած է, ալլազան ցեղերն ու անճաւարութիւնները որոնց հետ չման մէջ եղած է,

և իր խորին ու արդար հիացումը քերթողին համար՝ անոր մեծ յատկութեանց հանդէպ այնքան ճշտադատ որքան խանդավառ կերպով արտայայտուելով հանդերձ՝ իրեն անտես բնել չէ տուած նաև անոր թերութիւնները, տկար մասերը, որ ինչ ինչ ուրիշ մեծ բանաստեղծներու քով նս կը տեսնուին և որոնց ոմանց բացատրել տալու համարն ալ մասնանիւ ըրած է :

Ժամանակակից կենսագրութիւն չէ հասած մեզի : Թէրգլարաշէան կը պատմէ թէ մեծ պատեւապէշն քիչ յետոյ, Պոլիս՝ Ժողովի մը մէջ Բիղա Թէվֆիք Պէյ յայտարարել է՝ ի գայթակղութիւն ներկայ եղող թուրք մտաւորականներուն՝ թէ Ֆիւզուլի պարսկէ կը անշուշտ, քանի որ թուրք չեղէն ալլաքան մեծ բանաստեղծ մը չի կրնար ելլել : Բանաստեղծին զորքէն իսկ

ԱՄՆՆ. Տ ԵՂԵՇԷ ԱՐՓԵՊ. ԳՈՒՐԵԱՆ
Պատրիարք Երուսաղէմի

Ֆիւզուլիի ո՛չ ծննդեան ու մահուան թուականները որոշ կը գիտցուին, ո՛չ բաղաբն ուր ծնած է, ո՛չ իսկ ինչ չեղէ ըլլալը : Այդ մեծ բնորոշողի, իր ստանի քիչ հասկցուած ու գնահատուած և մահէն ետքն ալ երկար ստան գրեթէ մոռցուած ըլլալով, իր մասին ու է

բողոքած փաստելով, Թէրգլարաշէան կը ջանայ հաստատել թէ ան թուրք էր չեղով, ոչ Օսմանեան—էրթողրուլեան թուրք, այլ Ազրպէճանի Պէյլար թուրք չեղէն (որ և ստեղծած է Պէյլարի երաժշտական եղանակը), կը յիշէ անոր թուրքերէն կարեւորագոյն զորքերէն մէկուն մէկ

հասունածը ուր ան ինքզինքը կ'անուանէ քրքալեզու («Ո՞վ չնորհարարչից Արարի և Թուրքի և Պարսիկ, դու զԱրարն բրիր ամենապերճախօսն աշխարհի, իսկ Պարսիկ ճարտարաբաններն իստայաչունչ բրիր, քու նայումաճքդ պակաս մի՞ ընկր յինէն ի թրքալեզուէն»), զայն կը համարէ ծնած Միջագետքի Հիլլէ գաւառակին մէջ, Պաղատաթի մօտիկ (բանաստեղծին գործերէն կ'երևայ տրդէն որ ան Պաղատաթի մէջ իր կըթուլթիւնը ստացած է և կեանքին թուականը կը համարէ մօտաւորապէս 1495 և մահուանը՝ 1556-1564:

Ֆիւզուլի ինչ ցեղէ բլլալու հարցը կը մնայ անլոյժ, հակառակ Թէրքիպաշեանի հնարամիտ բայց ոչ վերջնապէս համոզիչ փաստերուն⁽¹⁾: Իր բերած փաստերու գլխաւորներն են թէ ցեղով թուրք մը միայն կրնար՝ ցայն վայր գրեթէ անառչ մնացած և ինքնատիպ բարձր բանաստեղծութեան մը արտայայտիչ գտնուելիարողացած թուրքերէնը պարսիկ և արաբ մշակութիւններու օգնութեամբ յղկել, նորացնել, ճոխացնել ու մեծ քերթութեան գործիք մը դարձնել, և թէ պարսիկ եթէ բլլար ցեղով և իր գործը գուռ պարսկական նկարագիր ունենար, Պարսիկները զայն իրենց մեծ բանաստեղծներու շրջ չարքին մէջ գտած պիտի բլլային, ինչ որ երբեք չեն խորհած ընել: Բայց պարսիկ ցեղէ չբլլալը սպասցոյց մը չէ որ թուրք ցեղէ եղած բլլայ Ֆիւզուլի: այս բանաստեղծը ինքզինքը կ'անուանէ քրքալեզու, ինչ որ թրքացեղ ըսել չէ. մանկութենէն թուրքերէն խօսելու և գրելու սովոր օտարացեղ մը կրնայ եղած բլլալ. իր թուրքերէն «Դիւան»էն յառաջարանին մէջ, խօսք կուտայ ոգիի մը, որ իրեն կ'ըսէ՝ «Թէպէտ Արաբներու, Պարսիկներու և Թուրքերու մէջ հազուապէս կատարելայնը կան, բայց քեզի նման ամէն լեզու գիտցող և ուսանաւորի ու արձակի արուեստին տիրացող չկայ...» ու յետոյ՝ «Քանի որ արաբերէն ու պարսկերէն գրած ես... չբլլայ որ թուրք ցեղերը գրելուի»: Այս խօսքերը կրնան ուղղուիլ մէկու մը որ ո՛չ Թուրք է, ո՛չ Պար-

սիկ, ո՛չ Արաբ: Այդ խօսքերէն որոշ կը հասկցուի նաեւ թէ առաջ պարսկերէն և արաբերէն լեզուով միտքն արտայայտած և իր գրական գործը յօրինած էր, ու աղաչանքի մը վրայ է որ հաճած է ետքէն՝ թուրքերէնով ու իր Մուսան խօսեցնել. և արդէն, նոյն յառաջարանին մէջ, Ֆիւզուլի թէեւ կը յայտարարէ թէ գիջած է այդ աղաչող ոգիին գոհացում տալ, բայց վրայ կը բերէ թէ ինքը «մեծամեծ բաներով պրազած բլլալուն, չէր ուզեր իր թանկագին վայրկեանները այսպիսի աննշան ու մանր մունր բաներով կորսնցնել, բայց որովհետեւ՝ կ'ըսէ՝ համբախ համար այս յաւելումը կարեւոր էր, ստիպուեցայ տղայութեանս ատեն գրած ու ցրուած քերթուածներս ի մի հաւաքել և յօրինել համառօտ թուրքերէն «Գիւան» մը»: Թուրքերէն գրած իր ուրիշ մէկ գործին՝ Հատիքաթ էս Սիւէտայի՝ մէջ կ'ըսէ թէ ամէն տարի հաւատացեալ մահմետականներ կը դիմէին Քերպելայի դաշտը, և անոնց եռանդին գոհացում տալու համար անոնց առջև նահատակաց վրայ ողբեր կ'արտասանուէին, բայց այս եղբերակական հագներգութիւնք միայն պարսիկ և արաբ լեզուներով բլլալուն՝ Արաբաց ապուստեանք և Պարսից մեծամեծք միայն կ'օգտուէին, բայց Թուրքերը, զոր Ֆիւզուլի կ'անուանէ «հօրք և պատուականագոյնք և ամենասիրելիք», զուրկ, անմաս և անչաճ կը մնային, ուստի Քերպելայի արքային (Հիւսէյնի) ոգին իրեն կ'ուղղուի, ոչ աղաչանքով այս անգամ, այլ սպառնալիս հրամանով, որ նորօրինակ յօրինուածութեամբ մը թուրքերէն ողբերգութիւն մը երկասիրէ, «յուրմէ քուրբէրը, իրենց լեզուաւ բլլալուն համար՝ օգտուին»: Ու կ'անցնէ՝ «Ես հէքս և արուստ, ի լուր այս պատուէրին, ստուգութեամբ վերահասու եղայ որ այնպիսի ծառայութիւն մը լոկ երջանկութիւն է. և սպիկար ու անխմատ բլլալէս չվատելով (անոնք Արեւելայց մէջ հին ատեն սովորական պարտաւորիչ և ձեռական ծալքայեղ համեստութեան բանաձեւեր են), ձեռնամուխ եղայ զայն յօրինելու, քեպէտ քուրբ լեզուաւ երկասիրելի դժուարին իմն բլլայ, այնու զի անշոքնաբանութիւնը տկար է և շարադրութիւնը անհար»: Եւ ինչ որ ինչ ցեղէ թուրք մը այսպէս խօսի, փոխանակ պարզապէս ըսելու թէ կ'ուզէ իր լեզուով ևս, իր լեզուով մանաւանդ՝ իր ցեղակիցներուն համար գրել և իր ցեղին գեռ

(1) Ինչն իսկ Թէրքիպաշեան վճռական չէ համարիր իր ապացուցման փորձերը, բանի որ կը գրէ, «Թէպէտ քիչ մը հակասականօրէն, «Սատի մենք կրնանք հաստատել անխորան և ԹԵՐԵԿԻՍԻ միջնու ցատուգութիւն իսկ, թէ Ֆիւզուլի աղգու թուրք է»:

ժողովրդական բանահյուսութեան պարզ ձևին մէջ դանդաղ լեզուն ու բանաստեղծութիւնը պարսկականին ու արաբականին բարձրութեանը հասցնել ջանալ:

Հաւանական չէ, որ Ֆիւզուլի օսմանեան պետութեան հպատակ ցեղերէն միայն պատկանած ըլլայ, խրամացած բայս մը թեւեւ, մանկութենէն թուրքերէն խօսելու քաջաւարժ, շիւի մահմետականութեան յարած, և որ սակայն գիտէ որ՝ թէպէտ թրքալեզու՝ բայց թրքացեղ չէ և ըստ այնմ ալ կ'արտայայտուի: Թէրզիպաշեան իբր փաստ մը ևս կը յիշէ պարսկերէն «Իխան»ին սա Ֆրազը՝ «Թուրք նազելիներուն մեծամեծ օգուտներ հայթայթեցի՝ թուրքերէն խօսքի գեղեցկութիւններով. և այս ալ ինծի մեծ գոտարութիւն մը հառթեց, որովհետեւ իմ ընդոծին ու տոհմային խօսելու սովորութեանս յարմար էր»։ ասիկա սակայն ոչ միայն չի նշանակեր որ Ֆիւզուլի թուրք էր, այլ ճիշտ հակառակը. կեսաբիւոյ Հայերը և Յոյները թուրքերէն կը խօսէին՝ թուրքի պէս, բայց թուրք չէին: Թրքախօս օտարացեղ մը ըլլալու էր Ֆիւզուլի: Իսկ թէ Պարսիկները չեն խորհած Ֆիւզուլին իրենցմէ համարել, հասկանալի է, քանի որ՝ նախ՝ անոր պարսկերէն բանաստեղծութիւնները գեռ չեն հրատարակուած, և յետոյ՝ թէ՛ պարսկերէն, թէ՛ արաբերէն և թէ՛ թուրքերէն գրող բանաստեղծ մը՝ պարսկերէն ալ գրած ըլլալուն համար՝ ու միւսին ալ պատճառով՝ պարսկացեղ չի կրնար նկատուիլ:

Իսկպէս՝ անիկա «Արեւելի» մըն է, որ իբր քերթող թէ՛ Արաբ, թէ՛ Պարսիկ և թէ՛ թուրք յաջողած է հանդիսանալ, քանի որ մեծ տաղանդով ու հարազատութեամբ գրած է այդ երեք լեզուներով ևս, ինչպէս մեր Սայաթ-Նովան, մեծ «Կովկասցի» մը հայացեղ, երգած է վրացերէն, թուրքերէն և հայերէն (թէ և պէտք է խոստովանել որ Ֆիւզուլի աւելի մեծաթիւն ու խոհալից բանաստեղծ է քան մեր տաղանդաւոր աշուղը, և անոր գէժ հանելու համար մենք նորեկացին է որ կրնանք ցոյց տալ, նուազ ալլապան ու լաշնատես, նուազ աղատախոհ ու իմաստասէր, նուազ «հելլէն», բայց աւելի հօգր, աւելի խորապղաց, աւելի ջղուտ, աւելի խիտ ու նուրբ, աւելի անճաղգրոյժ և աւելի խորապէս Ասիացի): Իր մտայնութիւնը, ինչպէս կը տեսնենք Թէրզիպաշեանի այս առաջին հատորին մէջ իրմէ թարգման-

ուած կտորներէն, տողորուած է հայէս արար ու պարսիկ իմաստասիրութեամբ, մանաւանդ պարսիկ խորհրդապաշտութեամբ ու ճաշակով, ու նաեւ ներքին ձգտում մը, յարում մը ցոյց կուտայ դէպ ի հելլէն հին մշակոյթի բարձրագոյն ոգին, որուն արդէն այնքան կը պարտին՝ իրենց կողմաւորման մէջ՝ մահմետական շրջանի արար և պարսիկ բանաստեղծութիւնը, գիտութիւնը և իմաստասիրութիւնը: «Ուստի այս համոզումը, (յոյն-լատին քաղաքակրթութեամբ օգտուելու մասին արար մասնադէմներու կողմէ ցոյց տրուաւ) ու այս ճաշակը, այս հոգեպարար սնունդը, կը գրէ Թէրզիպաշեան, ծածկէր Ֆիւզուլի պարսկական և արաբական մատենագրութեանց ոսկեղէն խողովակին միջոցաւ: Անոնցմէ սորված էր որ Բումը, ըլլայ յունահռոմէական, ըլլայ խրամական, հոմանիշ է կատարելութեան՝ ու և է արուեստի, ու և է դիտութեան, ու և է դրականութեան: անիկա աղբիւրն է բարւոյն, ճշմարտին և դնդեցիկին: Ֆիւզուլի իր պարսկերէն քասիտէին մէջ ակնարկելով այն անձին որուն ուղղած է զայն, սա երկտողը գրած ունի: «Յունաստանի գեանոց հոգը երկինք ինքը շաղուեց, քու գոյութիւնդ այն կաւէն դառաւ բարեւէն հաստատութիւն ու շինուած»: Ուստի Ֆիւզուլի, քաջատեղեակ այս ճշմարտութեանց, նկրտեցաւ կարելի եղածին չափ նմանիլ անոնց և անոնց նմանած խրամ մեծ բանաստեղծներուն, և եթէ չէ՛ ժպրհութիւն, նոյն իսկ հաւասարիլ: Նա կ'ըսէր ինքնիրեն՝ անհուն տենչանքով. «Ո՞վ Ֆիւզուլի, եթէ կը փափաքիս հանճարի, ճարտարութեան ու ամէն տեսակ կատարելութեան առաւելուն ի քեզ, լքէ՛ այդ Պաղտատու երկիրը և դնա՛ գիմէ՛ յերկիրն ի Բում»: Եւ այնքան կը պաշտեր Բումը, որ քերթողական աւելնով ու խանդով զմայլած, կ'աղաղակէր՝ «Ո՞վ Ֆիւզուլի, իմ սիրտս զոր Պաղտատու առաւազանաց գերի եղած տեսար, վճռած է այլ ևս չուել երթալ Բումի երջանիկ ցնծալայրը»:

Ֆիւզուլի ուրեմն՝ անյայտ ցեղով, թրքախօս ոչ-թուրք մըն էր, որ եղբր է երեքեզուեան բանաստեղծ մը: Ան եթէ թուրք չէ ցեղով, թուրք բանաստեղծ է, և հիմնադիրը թուրք բարձր բանաստեղծութեան, ինչպէս Մօրէաս յոյն էր ցեղով, բայց իբր բանաստեղծ Փրանսական մշակոյթին կը պատկանի, — թէպէտ անշուշտ ցեղը իր խորհրդաւոր բնաղական դերը կատարած է Ֆիւզուլիին մէջ, (ինչպէս

կատարեց Մօրէստին մէջ՝ զայն դրեթէ անդի-
տակցարար մղելով խորհրդապաշտներէն հե-
ռանայու և Քրանսական բանաստեղծութիւնը
դէպ ի հելլէն դասական կուռ ու պարզ ոճը,
դէպ ի միջերկրականեան ջինջ ու ժուժկալ ճա-
շակն ուղղելու)։

Արտակարգ հանձար, բացառիկ անհատա-
կանութիւն, միջազգային լայնածաւալ խո-
նուածք, ամբողջ աշխարհի և մարդկութեան
վրայ տարածուող մեծ հոգեկան նայուածք, ան
Արեւելքի բարձրագոյն ու քաղցրագոյն ձայնե-
րէն մին է հանգիստացեր, որ կենդանւոյն իր
ամբողջ արժէքով չէ հասկցուել իր ժամանա-
կակիցներուն և հայրենակիցներուն ստուարա-
գոյն մասէն, — բայց ի մեծ վէղիր Իպրահիմ
փաշայէն որ զինք խորապէս գնահատեր է, —
իր անունը Միջագետքէն դուրս քիչ ծանօթ է
դարձեր, բանաստեղծներ խրախուսող Քանունի
Սիւլէյման մեծ ու գրասէր Սուլթանը քանի մը
ամիս միայն՝ Իպրահիմ փաշային յանձնարա-
րութեամբ զայն իր պալատն ընդունելու, լսել
ու գնահատել է, յետոյ նախընտրել է ուրիշ
բանաստեղծներ և Ֆիւզուլի նորէն իր Պաղտատն
է գացեր քաշուիլ⁽¹⁾։ ան իր կեանքին վերջերը
նոյն իսկ հալածուելու, մեծ նեղութեանց են-
թարկուել է (հաւանորէն Շիի դաւանանքին
պատկանելուն, և մշտական հլու շողոքորթի
դեր կատարել չուղեւուն, ազատախոհի ու նոյն
իսկ անկրօնի տեղ դրուելուն, ու նաև թերեւ
ոչ-թուրք նկատուելուն համար, ու մեռել է
յետին թշուառութեան մէջ։ Իր ժամանակի
թուրքերէնը բանաստեղծական բարձր լեզուի
մը կերպարանափոխել և անով բոլոր ցեղերու
հիացման արժանի հանդիսանալու կարող գոր-
ծեր արտադրել է յետոյ, այդ քերթողը իրեն
մասամբ միայն մօտեցող բանաստեղծներ ու-
նեցեր է թուրքերու մէջ, իսկ իրեն հաւասա-
րող — ինչ որ ըստ թէրզիպաշեանի թուրք լա-

(1) Էսա է որ չէ մնացեր Պոլիս ու պալատական
քերթողի գիրքի մը մէջ չէ հոլովեր իր կեանքն ամբողջ
հանդիսա ու փայլուն կենցաղ պիտի ունենար, բայց այն
ազատախոհ է ու խորիմ քերթողը պիտի չզսանար,
որուն զօրքը՝ իր կեանքին ազդասութենէն ու անշուքե-
նէն իսկ՝ աւելի խոր ու վիճ է եղած։ Թուրքներու
բանաստեղծ մը պիտի ըլլար՝ Պոլիս անդաւորուելով, ինչ
որ մեծ բան է, մինչ Պաղտատի իր փառաւոր ազդասու-
թեան մէջ՝ ան եղած է բանաստեղծութեան թաղաւորե-
րէն մէկ, ինչ որ ամէն բան է։

ւազոյն բանաստեղծներն ու գրողները կը
խոստովանին — ոչ ոք։ Անոր մահէն յետոյ
երկար ժամանակ այնքան անհոգ գտնուել են
թուրքերը այդ մեծ բանաստեղծին գործերուն
հանդէպ, որ իր արարերէն Դիւանը, ապահո-
վապէս՝ իր կարեւորագոյն գործերէն մին,
կորուած է։ պարսկերէն Դիւանին մէկ ձեռա-
գիրը, այն ալ պակասաւոր, տասնհինգ-քսան
տարի առաջ է որ գտնուել է Ալի Բեմալի
ձեռքով և մինչև ցարդ չէ ապագրուած։ Իսկ
թուրքերէն գրած գործերն ալ 1892-ին է միայն
որ առաջին անգամ ըլլալով տպուել են Պոլիս՝
խնամեալ ու լիակատար կերպով։ Չեմ գիտեր
թէ այսքան ընդարձակ ու մանրակրկիտ ու-
սումնասիրութիւն մը Ֆիւզուլիի մասին՝ ինչ-
պէս է թէրզիպաշեանի երկասիրութիւնը, նոյն
իսկ թուրքերու կողմէ կա՞յ յօրինուած։ Պա-
տերագմէն առաջ՝ հաճոյքն ունեցանք տեսնելու
որ Հայ մը եղաւ, Տօքթ. Մարարիւս (Մար-
տիրոսեան) որ արաբական գրականութեան
մեծագոյն հրաշակերտներէն մին, Հապար ու
մէկ զիշերները, առաջին անգամ ըլլալով լիա-
կատար կենդանի Քրանսերէն թարգմանու-
թեամբ՝ արեւմտեան աշխարհին ծանօթացուց,
ու հիմակ ալ հաճոյք մըն է տեսնել որ թրքա-
րարաւ բանաստեղծութեան մեծագոյն ներ-
կայացուցչին վրայ այսքան հմտալից, համա-
նապարտիակ և խորթապանց ուսումնասիրու-
թիւն մը կ'արտադրուի մէկու մը կողմէ որ
ինքզինքը՝ ըստ նոր թուրքերոյ օրէնքին՝ կը
յորձորջ «թուրք» (քրիստոնէայ թուրք), բայց
որ Հայ մըն է ցեղով ու մշակոյթով։ Երանի՜
թէ թուրք մըն ալ՝ օր մը՝ գտնուէր որ այսօրի-
նակ ոգւով, հմտութեամբ ու թափունցողու-
թեամբ՝ թուրքերէնով թարգմանէր, մեկնէր,
ճանչցնէր գործը Հայ բանաստեղծի մը, օրի-
նակ՝ Թովմաս Թերզեանի, որ իրր գմայլելի
ու վեհօգի ուսուցիչ թէ՛ հայ և թէ՛ թուրք
թարգմաթիւ սերունդներու սիրել սորվեցուցած է
գեղեցիկ գրականութիւնը և որ Պոլիս քաղաքին
ընական աննման թովչութեան մեծագոյն քնա-
րեղական արտայայտիչներէն մին եղած է։

Թէրզիպաշեան Գերապայձառի երկասիրու-
թիւնը գեռ չորս հատոր ունի որ անտիպ են և ու-
րոնց վերջին երկուքը կը պարունակեն թարգ-
մվ զեղատուգում մղվ թրզիպաշե 70 ՝ զգով թրզիպաշե
գործերուն կարեւորագոյն էջերուն։ Ուրախու-
թեամբ կ'իմանամ որ երկրորդ հատորը մամու-
լի տակ է։ Կը մաղթեմ որ գտնուին մեկենասներ

որ յաջորդ երեք հատորներուն ալ երևումը կարելի դարձնեն։ Ու եթէ մեկնասաներ չդնուին, ինչո՞ւ Ս. Ղազարու միաբանութիւնը իր այնքան զեղեցիկ և ազգօգուտ հրատարակութեանց շարքին վրայ չաւելցնէ տպագրութիւնն այս կարեւոր աշխատութեան որ Արեւելքի մատուր հարստութեանց փակ — կամ մերթ ընդ մերթ հազիւ թերաբացիկ — դռներուն լայն բացում մըն է հայ մաքին առջև։

Իսկական մեծ բանաստեղծի մը կեանքն ու գործը, միջավայրը, ժամանակն այսքան ընդարձակ ու նրբախոյզ կերպով պարզող ու լուսարանող աշխատութիւն մը մեր մէջ դեռ չէր երեցած՝ նոյն իսկ մեր հին կամ նոր ու է մէկ քերթողին վրայ։ Այդ գրական յուշարձանը անհրաժեշտ է ամբողջութեամբ մատչելի դարձնել հայ հասարակութեան։

Մեծ կորուստ է այդպիսի հայ մաքի մը վաղաժամ անհետացումը։ Ան եթէ դեռ ապրէր, պիտի պատրաստէր, ինչպէս ինքն իսկ կը գրէ, թարգմանութիւնը Թիւզուլիի բոլոր գործերուն, և առկից զատ պիտի կարենար նաև մեզի առ ուսումնասիրութիւններ արեւելեան ալ մեծ մատենադիրներու և բանաստեղծներու մասին։ Ինչ որ Թէրգիզաշեան քրաւ մատամբ (և այնքան հոյակապօրէն), հիմա պիտի սպասե՞նք որ յաջնէ ուրիշ խորապէս իրազեկ ու վարպետ հայ միտք մը, Պ. Ստեփան Կուրտիկեան, որուն մեծ հմտութիւնը արար, պարսիկ և թուրք լեզուներուն և գրականութեանց (ինչպէս և իր մայրենի լեզուին) ու իրր ուսուցիչ քանի մը սերունդներու իր մատուցած երկարամեայ թանկագին ծառայութիւնները թէ՛ թուրք և թէ՛ հայ հասարակութենէն զնահատուած են շատոնց ի վեր և այս օրերս հանդիսաւորապէս վարձատրուեցան յորեկանական արժանաւայել տօնախմբումով։ Պ. Կուրտիկեան այնքան լաւ գրագէտ է որքան լաւ ուսուցիչ, գրագէտը աւելի ևս մեծ դեր մը ունի կատարելու քան այն զոր ուսուցիչը կատարած է. յորեկանական յանձնաժողովի հրատարակած կոչին ընկերացող կենսադրականին մէջ յիշատակուած են թուրք, պարսիկ և արար բանաստեղծութեան հատրնաթիւ էջերու թարգմանութեանց հաւաքածուներ որ անխալ մնացած են ցարդ. երանի՛ թէ այս յորեկան մղէր գինքը և դիւրութիւն տար իրեն այդ անխալ գործերը հրատարակելու և այդ ծրագրով սերիշներ ալ պատրաստե-

լու, որովհետեւ անհուն է այդ դաշտը և ինչ որ կատարուած է ցարդ՝ աւելի քան անբաւական է։ Ու երանի՛ թէ մեր հին ու նոր բանաստեղծութեան ալ լաւագոյն էջերէն գէթ մէկ քանին Պ. Կուրտիկեան թարգմանելով ձանչցնէր թուրքերուն։

Գրականութիւն, արուեստ, — ահա՛ մեծ, անդիմադրելի ու բարեբար միութեան զգե՛րը՝ բոլոր ազգերու միջև։

* * *

Մէկը, մեր մէջ, որ աւելի ևս լայն ու բազմակողմանի հմտութիւն ունի, քան Թէրգիզաշեան Գերայալմաուր, մէկը որ նոյնքան խանդավառօրէն զեղասէր է և որ նաև ստեղծող մըն է գրական զեղեցկութեանց, քանի որ մեր արդի բանաստեղծութեան վեհագոյն էջերէն մէկ քանին արտադրած է, մէկը որ ինքն իսկ իր անձով ու կեանքով բարոյական զեղեցկութիւն մը կը ներկայացնէ, և որ — հագուագէտ ու միութարիչ երևոյթ — կենդանւոյն լիովին ըմբռնուած ու գնահատուած է իր ժամանակին ընտրանիէն ու բնագոյնից զգացում՝ մեր բոլանդակ ժողովուրդէն՝ իբրեւ մեր պատմութեան ամենէն սիրելի ու յարգելի հայ մարդոց մէ մին, Գուրեան Եղիշէ Սրբազանն է, որուն քահանայութեան յիսնամեայ յորեկանը տօնելով յառաջիկայ աշնան՝ հայ ազգը տօնած պիտի ըլլայ ինչ որ իր տահմային նկարագրին ու իմացականութիւնն ունին լաւագոյն։ Դեռ կանուխ է այդ մեծ ու հմայիչ անձնաւորութեան վրայ այս տօնախմբման առթիւ ըսելու — աւելի ճիշտ՝ կրկնելու — համար ինչ որ արդէն իսկ ամէն Հայ կը մտածէ։ Տօնին աւելի մօտիկ՝ հաճոյք պիտի ըլլայ մենէ ամէն մէկուն այդ մաքուր հայելիին մէջ տեսնել ու ցոյց տալ հայ հոգւոյն ու հայ մտքին է՛ն ազուր զգե՛րը։ Հայ տաղանդներու նուիրումը այս Քրտիկին մէջ՝ չեմ կրնար գէթ երկու բառով չակնարկել այս տարուան վերջերը կատարուելիք այդ հանդիսութեան, որ մտաւոր սրտապնդիչ հրճուանքի համազգային ճառագայթում մը պիտի ըլլայ, հայ հոգիներու եղբայրացումը՝ համայն լոյս գէ՛մքի մը շուրջ՝ որ, ապիւն սիրտ, մեծ միտք, անհուն հմտութիւն, իր գոյութեամբն իսկ մեր ցեղին ինքն իր վրայ հաւատքն ամբողջով երևոյթ մըն է։ Անոնք որ դարմանք կամ ցաւ յայտնած են — ինչպէս ևս ինքն մերթ

մղուած եմ ընել՝ յարգանքի ծայրայեղութենէ թեկադրուած՝ զգացումով մը — թէ ալիքան ձիւրքերէ և ամբարտւած ալիքան բազմազան ու խոր հմտութենէ Դուբեան Սրբազանը հանած ու աղղին տուած չըլլայ այն բոլոր երկերը զոր կարող էր, բրած են գիտագութիւն մը որ նորէն զովեւս մըն է ալիք անձնատրութեան համար, բայց որ ճիշտ ու արդար պիտի չըլլար եթէ աւազանքին մեղադրանքի փոխուէր: Դուբեան ամէն բանէ առաջ մեծ քարոզիչ մըն է, մեծ ուսուցիչ մը, հմայիչ ու թեկադրիչ «վարդապետ» մը, իր շուրջ հոգիներն ապնուացնող, մաքերը բարձրացնող առաջնորդ մը, ինչպէս եղաւ ատենով Սոկրատ մը, որմէ նոյն խել ու է գրուած քէ հասած մեղի, բայց որուն իմաստուն քարոզչի աննման դէմքը իր աշակերաններուն գործերուն մէջէն անշէջ լոյսով մը կը ճաճանչէ ընդմիշտ: Դուբեան Սրբազանէն պիտի մնան, առյաւէտ, ոչ միայն ամբողջ մտածումով կազմուած ու խոկման բանաստեղծութեամբ օծուած իր անձին և իրր քարոզիչ և

ուսուցիչ իր կատարած թանկազին գործին անշնչելի յիշատակները, այլ և ստանաւոր ու արձակ առաջնակարգ էջեր որ մեր լատպոյն բանաստեղծներուն, լատպոյն խորհոգ-գրագէտներուն ու լատպոյն բանասէրներուն շարքին մէջ իրեն կուտան իւրախատուկ բարձրագիւր ու լուսաւոր տեղ մը: Այդ էջերը՝ սահաւածիւր ըլլալուն համար իրենց նշանակութենէն և արժէքէն ոչինչ կը կորսնցնեն: Փափաքելի կը գտնեմ, և նոյն խել անհրաժեշտ, որ յորեւանական կենդրոնական յանձնաժողովը չչառանայ ալիք տօնին յիշատակը յաւերժացնելու համար Ս. Յակոբեանց վանքին գրեհական ու ձեռագրական ձօխ հաւաքածուին արժանի մատենադարան մը կառուցանելով, այլ և հոգաւոր ըլլայ Դուբեան Սրբազանի գրական ու բանասիրական կարեւորագոյն էջերը հաւաքել

հատորի մը մէջ, որ մեր մատենադրութեան սնկորնչելի կոթողներէն մին պիտի կազմէ:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

